

ЕКОНОМІКА ПРИРОДОКОРИСТУВАННЯ

УДК 504:332.144+379.85

Андреева Н.М., д.е.н, проф. кафедри економіки природокористування
Полянничко О.В., аспірант кафедри економіки природокористування
Одеського державного екологічного університету

**ЕКОЛОГІЧНІ КЛАСТЕРИ В РЕКРЕАЦІЙНО-ТУРИСТИЧНІЙ СФЕРІ ЯК
МОДЕЛЬ РЕГІОНАЛЬНОГО РОЗВИТКУ ПІДПРИЄМНИЦТВА**

В даній статті розкрито аспекти запровадження концептуальних форм екологічних кластерів в рекреаційно-туристичній сфері. Визначено показники ефективності функціонування екологічних кластерів. Надано обґрунтування з екологічної та економічної точки зору щодо необхідності екологічної кластеризації рекреаційно-туристичної сфери. Встановлено взаємозв'язок між запровадженням екологічних кластерів та розвитком регіонального підприємництва. Досліджено стан розвитку екологічної кластеризації в рекреаційно-туристичній сфері на Україні.

Ключові слова: кластер, екологія, туризм, рекреація, підприємництво.

Andreieva N.M., Polianychko O.V.

**ENVIRONMENTAL CLUSTERS IN TOURISM AND RECREATION AREAS AS
MODEL OF REGIONAL BUSINESS DEVELOPMENT**

This article reveals aspects of the introduction of the concept of ecological forms clusters in recreation and tourism sector. Indices of environmental efficiency of clusters. Courtesy study of environmental and economic point of view on the need for environmental clustering recreation and tourism. The relation between the introduction of environmental development of regional clusters and entrepreneurship. The state of environmental clustering recreation and tourism sector in Ukraine.

Keywords: cluster, environment, tourism, recreation, business.

Андреева Н.М., Полянничко О.В.

**ЭКОЛОГИЧЕСКИЕ КЛАСТЕРЫ В РЕКРЕАЦИОННО-ТУРИСТИЧЕСКОЙ СФЕРЕ
КАК МОДЕЛЬ РЕГИОНАЛЬНОГО РАЗВИТИЯ ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСТВА**

В данной статье раскрыты аспекты внедрения концептуальных форм экологических кластеров в рекреационно-туристической сфере. Определены показатели эффективности функционирования экологических кластеров. Даны обоснования с экологической и экономической точки зрения о необходимости экологической кластеризации рекреационно-туристической сферы. Установлена взаимосвязь между введением экологических кластеров и развитием регионального предпринимательством. Исследовано состояние развития экологической кластеризации в рекреационно-туристической сфере на Украине.

Ключевые слова: кластер, экология, туризм, рекреация, предпринимательство.

Постановка проблеми у загальному вигляді і її зв'язок з важливими науковими та практичними завданнями. Проголошено за концепцію динамічних перетворень для держави Україна – досягнення якісного режиму сталого розвитку, - є базовим елементом формованої системи регуляторної політики, що набуває нових та перспективних для впровадження інноваційних підходів. В умовах перманентного впливу на економіку України Світової кризи, перед державою постає нагальне питання в формуванні «стовпів» економічної стабільності, що дозволять досягти біфуркаційної стійкості та поступовості розвитку. Проте, маючи вельми привабливе географічно-економічне розташування, Україна обирає за пріоритет ресурсоемні виробництва та видобуток не відновлюваних природних копалин, що формалізується в накопиченні 447641,2 тис. тон відходів за 2011 рік, з яких тільки 153687,4 тис. тон було утилізовано, оброблено чи перероблено [1].

Подібний акцент в економічному розвитку безумовно призведе до значного погіршення екологічного стану, що зумовить неможливість досягнення режиму сталості у розвитку держави в цілому. Використання географічного розташування та помірного клімату з урахуванням розвитку рекреаційно-туристичної сфери - є головним та перспективним вектором економічних перетворень та диверсифікації капіталу всередині національної економіки.

Аналіз останніх досліджень, у яких започатковано вирішення проблеми. Слід зазначити що в науковій еколого-економічній літературі майже відсутні праці, що стосуються запровадження саме екологічних кластерів у рекреаційно-туристичній сфері. Здебільшого предметом дослідження у зазначеній сфері є аналіз рекреаційних та туристичних кластерів. Окремі аспекти кластеризації у досліджуваній сфері висвітлено у працях Н.М. Андреєвої, І.А. Брижань, Б.В. Буркінського, Т.П. Галушкіної, М.Є. Гладкої, Ю.Я. Довбуш, О.А. Єрмакової, Л.Є. Купінець, О.С. Логвиненко, С.Г. Нездоймінова, Ю.М. Реутової, О.В. Половяна, В.М. Степанова, М.Ю. Тарасової, С.К. Харічкова, С.О. Шрамко та інших науковців.

Ціль статті є дослідження доцільності запровадження системи екологічних кластерів в рекреаційно-туристичній сфері в аспекті регіонального розвитку екологічного підприємництва.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Сучасні тенденції постіндустріальної модернізації світової економіки обумовлюють зростаючу роль розвитку підприємництва у посиленні соціально-економічного потенціалу і підвищенні конкурентоспроможності регіональних економік. При цьому підприємництво стає активною ланкою в структурі суспільного відтворювального процесу, без якої не можливо забезпечити успішний соціально-економічний розвиток і зростання ефективності виробництва [2; с. 65]. Перебудова економічних відносин завжди пов'язана з необхідністю системного підходу та використання обґрунтованої прогностики, що дозволить уникнути стагнаційних станів в результаті прийняття невірних рішень. Виходячи з цього, слід зазначити, що впровадження новітніх екологічних процесів потребує капітального фінансування, з огляду на їх інноваційність, що з урахуванням бюджетних розписів держави, може фінансуватися з бюджету лише за залишковим принципом. Подібна ситуація не виключає державу, як суб'єкта сегменту регулювання рекреаційно-туристичної сфери та підтримання стану екології на належному рівні, вона лише змінює характер впливу на відносини з імперативного на диспозитивно-індикативний. Диспозитивно-індикативний метод регулювання дозволяє в повній мірі реалізувати політику залучення інвестицій та диверсифікації капіталу з одночасним формуванням стійкої ланки екологічного підприємництва.

Слід зазначити, що економічна складова є однією з головних в аспекті екологізації, проте, не єдиною. Ігнорування особливостей розвитку екологічних процесів неминуче призведе до кризових станів в екології, навіть, за умови повного фінансування всіх актуальних програм. Екологічні закони відмінні від економічних, тому ще на етапі планування від суб'єкту впливу вимагається повне та всебічне оцінювання стану планованої до впливу системи біогеоценозу. Біогеоценоз, як симбіоз біотичних та абіотичних факторів – це базова одиниця для аналізу екологічного стану, що дозволяє враховувати не тільки біотичні елементи, а й природні елементи ландшафту, радіації, магнітного поля і т.п. Абіотичні фактори, при плануванні екологічних заходів слід чітко відрізнити від антропогенних, з огляду на часткову схожість характеру та видів їх впливу. Кожен біогеоценоз має наступні характеристики, важливі при формуванні засобів впливу, з точки зору антропогенного впливу на екологію:

- абсорбційна здатність – здатність біогеоценозу до поглинання та наступного нівелювання негативного впливу від забруднюючих речовин (має математичне вираження по кожному з видів забруднення);

- трансформаційна здатність – здатність біогеоценозу до видозмінення забруднюючих речовин, що потрапили до нього без критичних змін в гомеостазі;

- рівень граничного забруднення – максимально потенційно можливе забруднення в певний проміжок часу без настання критичних змін;
- ступінь еластичності – здатність біогеоценозу до формування нових елементів без порушення системи в цілому;
- здатність до саморегуляції – потенційна можливість біогеоценозу до нівелювання негативного антропогенного впливу.

Приймаючи до уваги взаємообумовленість всієї екологічної системи та аналізуючи її базові показники, неможливо не прийти до висновку, що системний вплив на екологію буде більш вдалим, на відміну від сегментарного. Саме з огляду на необхідність системного впливу та вирішальну силу синергії екологічних систем – найбільш перспективною формою організації впливу можна визнати екологічні кластери.

Система екологічних кластерів дозволяє поєднати суміжні споріднені елементи екологічної системи з метою формування нової цілісної структури з властивими їй специфічними ознаками, функціями та засобами впливу, які дозволяють отримати такі переваги:

- нівелювання стану сегментарності впливу – кластерна система передбачає системний вплив та комплексне залучення елементів;
- формування дієздатної системи здорового навколишнього середовища – неможливе формування системи здорового навколишнього середовища розповсюджуючи свій вплив лише на один елемент системи. Подібний вплив здатен привести до негативних результатів в цілому;
- доступність стратегічного планування в процесі екологізації – кластеризація дозволяє формувати прогностичні показники з високою точністю, з огляду на контролювання процесів в системі в цілому, що в свою чергу відкриває можливості до перспективного стратегічного планування;
- максимізація абсорбційного та трансформаційного потенціалу – синергія біогеоценозів з еколого-формуєчим антропогенним впливом дозволяє отримувати показники більші, ніж ординарний доробок показників елементів системи;
- підвищення біфуркаційної стійкості – формалізація декількох систем в межах одного кластеру дозволяє досягти стану більшої локальної резистентності до негативного антропогенного впливу;
- стабілізація стану гомеостазу – стабільність внутрішнього середовища біотичної системи є головним аспектом екологічної діяльності;
- перспективи в досягненні стану безвідходності в господарській діяльності – формування кластерної системи дозволяє повністю переробляти чи знов використовувати усі відходи господарської діяльності;
- впровадження перспективних комплексних програм – кластерна система дозволяє реалізацію комплексної програми впливу, яка недоступна для ординарного сегментарного впливу і дозволяє розповсюджувати вплив на всі елементи системи одночасно;
- застосування елементів системи «зеленого будівництва» - тільки кластерна система дозволяє з найменшими витратами організувати будівництво в рекреаційно-туристичній сфері з повним нівелюванням негативного антропогенного впливу;
- максимізація потенціалу з енергоефективності – кластерна система дозволяє створити інструменти для повного використання всіх корисних елементів системи за рахунок їх багаторазового використання на різних, за принципами дії, елементах;
- підвищення привабливості для інвестування, в тому числі венчурного – формування системи кластеру є найбільш прийнятною моделлю для візуалізації переваг в екологічному інвестуванні, що дозволяє чітко відобразити ступінь мінімізації ризиків та строки виконання проектів;
- гарантоване часткове чи повне хеджування діяльності господарюючих суб'єктів в системі екологічного кластеру рекреаційно-туристичної сфери – системна поєднаність суб'єктів кластерної системи дозволяє їм уникати ризиків та створювати перспективи до довготривалого планування з огляду на використання елементів системи деривативів при

формуванні політики з продажу власних продуктів (опціони, ф'ючерсні та форвардні контракти);

- можливість чіткого визначення шкоди, завданої екології сторонніми особами – один з головних елементів в структурі недопущення стагнації національного екологічного стану. Існуюча система визначення шкоди, що базується на обрахуванні матеріальної шкоди завданої одному з елементів системи є вкрай невірною та небезпечною. Справа в тому, що знищення одного з елементів системи (наприклад, одного з видів комах) неможливо оцінювати у відриві від інших елементів з огляду на їх взаємообумовленість. Іншими словами, знищення окремого виду комах потенційно може призвести до руйнування всього біогеоценозу з огляду на той факт, що вони були частиною ланцюга харчування.

Перспективність впровадження екологічної кластерної системи, також обумовлено нагальною необхідністю впровадження нових технологічних процесів в сфері утилізації відходів. Один з найпоширеніших методів утилізації – термічна обробка відходів, - являє собою один з чинників забруднення навколишнього середовища (з огляду на: велику кількість газоподібних викидів в атмосферу (навіть застосування технологій «промивки та очищення» лише видозмінює газоподібну форму забруднюючих речовин на тверду форму (зола) та рідку (забруднений водний носій); перманентна зміна складу відходів та їх неоднорідність; небезпека пожежі чи вибуху; неможливість контролю за потраплянням до процесу обробки заборонених токсичних чи радіоактивних речовин). В зазначених умовах кластерна система дозволяє створити умови для повної зміни характеру формування, транспортування, зберігання та переробки відходів від господарської діяльності.

Запровадження екологічних кластерів є визначальним фактором розвитку регіонального екологічного підприємництва, оскільки, як зазначає І.М. Дишловий, об'єднує на добровільних і взаємовигідних засадах суб'єктів економічної діяльності, що дозволяє їм успішно конкурувати на ринках різних рівнів; кластерні технології сприяють налагодженню взаєморозуміння між управлінськими структурами і бізнесовими колами у процесі вирішення соціально-економічних та екологічних проблем певного регіону; рекреаційна галузь - приваблива сфера вкладання інвестицій, які даватимуть повнішу віддачу за умови кластеризації [3; с. 75]. Таким чином, кооперація, що здійснюється в межах створеного екологічного кластеру, крім сприятливого впливу на навколишнє середовище, надає можливість для підприємців-учасників кластеру залучати кошти у вигляді кредитів та капіталовкладень на вигідних умовах; зменшити витрати на маркетингові дослідження, страхування, заощадити на технічному переоснащенні, закупівлі матеріалів і т.д., що крім безумовно позитивним чином впливає на їх економічний розвиток та є стимулом для залучення нових учасників кластеру.

Застосування кластерної системи в рекреаційно-туристичній сфері з метою екологізації може набувати наступних концептуальних форм:

1) Концепція Zero Waste – передбачає формування кластерної системи на базі інноваційних технологій (компостизації відходів (зменшення викидів парникових газів); біопоглинанню, і т.п.). Дана концепція базується на трьох головних принципах: Reduce (обмеження), Reuse (повторне використання), Recycle (переробка). Кластер будується з урахування LCA (life cycle analysis) – аналізу життєвих циклів антропогенних елементів. Передбачає поступове досягнення режиму безвідходності (з 80% до 100%). Реалізація цієї концепції потребує значних капітальних внесків з впровадження інноваційних технологій та докорінне змінення культури поведінки з відходами. Але незважаючи на необхідність значних капіталовкладень, її втілення дозволяє поєднати декілька елементів рекреаційно-туристичного комплексу в єдиний кластер з обов'язковим додаванням до структури спеціальних еколого орієнтованих господарюючих суб'єктів;

2) Концепція Palingenesis (екологічний палігенезис) – передбачає формування кластерної системи за принципом трансформації відходів від рекреаційно-туристичного сектору економіки в корисні для динамічних перетворень ресурси (головним ресурсом, що виробляється є екологічно чисті будівельні матеріали, за рахунок яких проводиться подальша розбудова рекреаційно-туристичного сектору). Головними принципами

концепції є: Recycling (переробка), Leveling (розшарування), Use (використання). Кластер, відповідно до концепції Palingenesis, будується з урахуванням трансформаційних особливостей матеріалів, що оброблюються. Кількість відходів після обробки не повинна перевищувати 30%, за виключенням особливо небезпечних відходів (їх не може бути більше ніж 3%). Дана форма екологічного кластеру є доволі ситуаційною, проте, дозволяє скоротити період окупності до мінімального. Після закінчення активного використання продукції кластеру, його існування в межах рекреаційно-туристичного комплексу може бути визнаним як недоцільне;

3) Концепція BANC (Biologically active natural complex - біологічно-активний природний комплекс) – формування кластерної системи за принципом вбудови біогеоценозів у вже існуючу антропогенну структуру за допомогою створення штучних природних умов для їх розвитку (дозволяє поєднати процес екологізації кластеру з наданням йому нових властивостей). Головними принципами концепції є: Natural (природність), Assimilation (асиміляція), Coevolution (кoeволюція). Кластер будується за принципом нівелювання колізійних станів та природної вбудови. Слід зазначити, що це найбільш м'яка та природна форма кластеризації, яка дозволяє вирішувати проблеми: кислотних дощів; накопичення питної води; використання каналізаційних стоків; і т.п. Зазначена концепція є найбільш довготривалою з великою перспективою до розвитку та перманентного збереження;

4) Концепція ZERI (Zero environmental resistant implication) – передбачає формування кластерної системи на базі існуючих рекреаційних об'єктів з метою відновлення їх гомеостазу. Базується на принципах: Recovery (відновлення), Symbiosis (симбіоз), Development (розробка/розвиток). Кластер будується виключно на симбіозі вже існуючого біологічного об'єкту (антропогенного в тому числі) з біотичним об'єктом-симбіотом, що покликаний створити умови для стабілізації його стану чи створити перспективи для сумісного розвитку. Мала кількість відходів (не більше 10%) досягається за допомогою поєднання абсорбційного та трансформаційного потенціалів. Концепція ZERI дозволяє максимально знизити кількість не біотичних елементів в системі та створити єдину та повністю з'єднану систему (може використовуватись при відновлюванні заповідних лісів у вигляді приєднання до їх біогеоценозів антропогенного біогеоценозу, що покликаний створювати продукти харчування та компост для заповідного лісу).

Ефективність функціонування екологічного кластеру в рекреаційно-туристичній сфері можливо визначити за динамікою таких показників: зниження енергоємності та ресурсоємності; підвищення попиту на екологізований продукт рекреаційно-туристичної сфери; позитивна динаміка в сегменті прибутку для господарюючих суб'єктів та позитивна динаміка гомеостазу до біогеоценозів; зниження кількості забруднюючих речовин, що потрапляють у навколишнє середовище; налагодження дієвої лінії з вторинної та третинної переробки; зрушення акценту до споживання відновлюваних ресурсів; зменшення сукупного антропогенного впливу до розміру нижчого, за небезпечний для стабільності біотичної системи; відповідність екологічного менеджменту серії стандартів ISO 14000 (включає такі стандарти ISO: 14001, 14004, 14015, 14020, 14031, 14040, 14050, 14062, 14063, 14064) та відповідність системи управління охороною здоров'я стандарту OHSAS 18000; і т.д.

Сьогодні в рекреаційно-туристичних регіонах України майже не відбувається впровадження екологічних кластерів, що є фактором, який негативно впливає на ефективність та конкурентоспроможність рекреаційно-туристичних комплексів регіонів. За таких обставин, дані регіони не можуть ефективно конкурувати із економічними суб'єктами відповідного рівня на національному та міжнародному ринках задля забезпечення збалансованого соціо-еколого-економічного розвитку за рахунок ефективного використання рекреаційно-туристичних переваг даного регіону [4; с. 16]. Адже саме соціально-економічне значення рекреації є основною передумовою для обґрунтування стратегії пріоритетного розвитку регіонального туристично-рекреаційного комплексу, який, в свою чергу, забезпечує відносну та абсолютну перевагу регіону у міжрегіональному розподілі праці та рості валового регіонального продукту за рахунок

комплексного використання виключних рекреаційних ресурсів. Розвиток рекреаційної сфери у регіоні призведе до прискореного розвитку господарської структури та збільшенню кількості робочих місць, як в рекреаційній, так і в пов'язаних з нею сферах. За рейтингами Всесвітнього економічного форуму, у 2013 Україна посіла 76 місце серед 140 країн світу у рейтингу за індексом конкурентоспроможності туризму, що з одного боку, є свідченням позитивного розвитку країни, оскільки у 2011 році Україна займала 85 місце серед 130 країн, у зв'язку з чим, за даними Державного агентства з туризму і курортів України, планується приріст виїзного туризму на 15% порівняно з 2012 роком [5,6]. У якості параметрів, що приймалися до уваги, при складанні вказаного рейтингу, зазначалися у тому числі екологічна стабільність, природні і культурні ресурси. Лідерами даного рейтингу є Швейцарія, Германія та Австрія [5].

Слід зазначити, що найбільш прогресивним регіоном України є Автономна Республіка Крим, а саме, місто Севастополь, де на підставі розпорядження Севастопольської міської державної адміністрації № 1731-р від 11.11.2004 р., “Про затвердження Плану організаційних заходів з реалізації кластерних досліджень”, починаючи з 2005 р. функціонують два екологічні кластери: “Водні ресурси” та “Вторма-кластер”. У даному аспекті варто відмітити, що Севастополь займає лідируючі позиції у рекреаційно-туристичній сфері серед Приморських регіонів, що підтверджується кількістю туристичних потоків. Так кількість іноземних туристів, що відвідали м. Севастополь у 2011 році склало — 73593 чол., що більш, ніж у 2,5 рази перевищує кількість іноземних туристів які перебували у м. Одеса цього ж року, та надало можливості м. Севастополь зайняти друге місце серед регіонів України у рейтингу отриманих доходів від надання туристичних послуг (7432,8 тис. грн.)[1].

Висновки. Системний вплив, у зв'язку з взаємообумовленістю всієї екологічної системи, є найбільш вдалою формою впливу на навколишнє середовище. З огляду на необхідність системного впливу та вирішальну силу синергії екологічних систем – найбільш перспективною формою організації впливу можна визнати екологічні кластери. Важливість запровадження екологічної кластерної системи в рекреаційно-туристичних регіонах обумовлено необхідністю: а) покращення стану навколишнього середовища; б) активізації екологічного підприємництва; в) соціально-економічного розвитку регіону. Застосування кластерної системи в рекреаційно-туристичній сфері може набувати наступних концептуальних форм: концепції Zero Waste, Palingenesis, BANC та ZERI. Доцільність запровадження певного екологічного кластеру можна визначити за допомогою оцінки ефективності функціонування даного кластеру відповідно до динаміки обраних показників.

Список використаних джерел:

1. Офіційний сайт Державного комітету статистики: <http://www.ukrstat.gov.ua/>
2. Нездоймінов С.Г. Андреева Н.М. Організаційно-економічний механізм впровадження кластерної стратегії розвитку аграрного туризму в регіоні // Экономика и управление. - 2011. - № 2. - С. 65 — 70.
3. Дишловий І.М. Особливості функціонування регіонального рекреаційно-туристичного кластеру та його регулювання// Економіка і управління. – 2010. - №6. – С.69-76.
4. Єрмакова О.А. Підвищення конкурентоспроможності приморських регіонів України на основі кластерної моделі: монографія. Одеса: Інститут проблем ринку та економіко-екологічних досліджень НАН України, 2011. – 221 с.
5. Офіційний сайт Всесвітнього економічного форуму <http://www.weforum.org/>
6. Офіційний сайт агентства з туризму і курортів України <http://www.tourism.gov.ua/ua/>